

Міністерство культури і туризму

СЛОВО

№ 3, березень - квітень 2007 р.

“Гетьманської столиці”

Газета Батуриного державного історико - культурного заповідника “Гетьманська столиця”

Любіть Україну!

Наталія Реброва
Директор заповідника “Гетьманська столиця”

18 квітня ми відзначаємо професійне свято - День пам'яток історії та культури, Міжнародний день пам'яток та визначних місць. Заповідник свято зустрічає з постановою Кабінету Міністрів України №332 - 1 березня 2007 року Бахмацькій районній державній адміністрації затверджена субвенція в розмірі 10 812 000 грн., яка спрямована на збереження пам'яток Батуриного державного історико-культурного заповідника „Гетьманська столиця” та розвиток соціальної, інженерно-транспортної інфраструктури смт. Батурина. Використання коштів субвенції заплановано на роботи по: благоустрою території церкви та школи, реставрації палацу К.Розумовського. Окрім цього виділені кошти в сумі 1 600 000 грн. по лінії Міністерства будівництва та архітектури, які будуть використані на реставрацію Воскресенської церкви.

Головну роль в справі відродження Батурина, наповнення його пам'яток відіграють люди, яким небайдужа доля нашої Батьківщини.

В 2005 – 2006 рр. основні кошти, які використані на реставрацію були благодійними - справою відродження Батурина опікується відомий український підприємець - голова Ради директорів корпорації «Індустріальний союз Донбасу», меценат Сергій Олексійович Тарута, який вніс левову частку коштів до благодійного фонду на відродження Батурина. Не залишається осторонь Гетьманської столиці Сергій Олексійович, займає активну позицію і в 2007 році.

І в справі формування фондової колекції для Музею Гетьманської слави ми зустрічаємо справжніх патріотів, серед яких Тарас Лозинський - колекціонер зі Львова, якому болить доля Батурина, для якого справа збирання є не лише обов'язком, а й любов'ю - любов'ю до свого краю, до України. Тисячі унікальних пам'яток українського мистецтва знайшов, врятував та зберіг Тарас Лозинський. Вперше він приїхав до Батурина в 2002 році, після чого подарував заповіднику унікальну ікону „Богоматір з Немовляма”, яку на початку 18 ст. гетьман Іван Мазепа подару-

Богоматір Одигірія, 1677р.

вав церкві м. Жовква, що на Львівщині - сьогодні ця ікона є справжньою окрасою експозиції Будинку генерального судді В.Кочубея. З того часу колектив заповідника підтримує дружні стосунки з паном Лозинським. 17 лютого 2007 року під час святкування 100-річчя Львівської галереї мистецтв ми зустрілись у Львові, і пан Тарас приголомшив радісною новиною передав Батурина прекрасний мистецький і духовний витвір українського народу - ікону „Богоматір Одигірія”. Надзвичайно важливо те, що ця ікона ровесниця проголошення Батурина гетьманською столицею, вона датована 1677 роком. Ми звемо її „Батуриńska Богоматір” і віримо вона допоможе справі відродження Батурина.

Шановні колеги !

Колектив Батуриного історико-культурного заповідника „Гетьманська столиця” від щирого серця вітає всіх вас з професійним святом - Днем пам'яток історії та культури!

Бажаємо натхнення і успіхів у вашій благородній, воістину подвижницькій, праці на благо України, здійснення найсмівливіших задумів і мрій. Хай мир, розуміння і любов благословляють ваше життя. Міцного здоров'я, добра і всього найкращого вам та вашим родинам.

Від щирого серця низький уклін тим людям, які люблять нашу Україну не лише до глибини свого серця, а і до глибини своєї кишені.

Тарас Лозинський, Л.Кіашко, Н.Реброва, біля ікони «Богоматір з Немовляма», Львів, червень 2003р.

Втрачені пам'ятки

Любов Кіяшко

заступник
директора з
наукової роботи
заповідника
«Гетьманська
столиця»

Заповідник «Гетьманська столиця» проводить велику роботу по збиранню, вивченню та популяризації пам'яток історії, культури, природи - нами зібраний колосальний матеріал, який розкриває маловідомі сторінки історії Гетьманської столиці. До Дня пам'яток історії та культури ми відкриваємо нову рубрику в якій будемо розповідати про втрачені пам'ятки Батурина, про ті об'єкти, які, на привеликий жаль, безслідно зникли з батуринських обривів. Багато пам'яток загинули від дії всеплинного часу, інші були зруйновані за розчерком пера

Покровська церква, фото М.Боканя 1934 р.

Покровська церква, фото М.Боканя, поч.ХХст.,

чиновників - та залишились в серцях людей, спогадах, фото, як то Храм Покрови Богородиці.

В 1789р. в Батурині за сприяння священика Джунківського і прихожан було побудовано храм Покрови Богородиці. Для побудови цього храму було використано матеріал розібраної Миколаївської церкви. Храм був у довжину і ширину близько 22 м, візантійської архітектури. Він був прикрашений чудовим іконостасом в два яруси та храмовим образом - іконою Богоматері, грецького живопису у визолоченій ризи чеканної роботи. Ікона ця була розміщена в південній частині храму в дерев'яному кіоті, прикрашеною різьбою з позолотою.

В 1898р. при Покровській церкві була відкрита школа грамоти, розташована в кам'яному двоповерховому будинку, побудованому церквою. З усього ансамблю до наших днів збереглось лише приміщення церковно-парафіяльної школи. Храм Покрови Богородиці було зруйновано в 1935 році, а дзвіницю в 50-х роках ХХ століття.

**Катерина
Парфененко**

провідний зберігач
фондів заповідника
"Гетьманська
столиця"

З розповідей моєї бабусі Лось Галини Махтеївни, яка народилася в 1901 р. і проживала в с. Обмачево, я багато дізналася про Батуринський Крупицький монастир. Це була багата обитель - монастир мав землі, луки, ліси, озеро, в якому водилося багато риби. Ще малою дівчинкою батьки возили її до монастиря і вона була вражена величчю Миколаївського собору, а також чистою та порядком на території, великою кількістю худоби - волів, биків та корів, яка розміщувалась в хлівах за огорожею монастиря.

В пам'яті покоління

В 20-х роках ХХ століття монахів розігнали, як "нетрудовий елемент". Хліви були запалені активістами радянської влади, відкриті ворота не дозволяли нікому - худоба ревля так, що було чути в Батурині. З церков виносили ікони та церковні книги і кидали в багаття, яке розпалили на подвір'ї. Місцеві жителі стояли біля багаття і вихоплювали з вогню книги та ікони, але вогонь зовсім не палив їм руки.

Як свідчать перекази, в с. Обмачево проживав чоловік, який служив сторожем при монастирі. Однієї ночі до нього увікну постукав монах і попросив зберегти золоте церковне начиння, обіцяючи, що прийде сам, або когось пізніше пришло по ці предмети. Коли ж, через декілька років, монах повернувся, щоб забрати те, що належало монастиреві, сторож сказав, що нічого не знає про золото. Монах наклав прокляття на всю родину

сторожа. Минули десятки років, і з великої родини сторожа залишився хворий син, та онука, також дуже хвора. Решта дітей померли після тяжкої хвороби, не залишивши нащадків.

До цього часу в оселях жителів Осічі та Обмачева зберігаються ікони та книги з Миколо - Крупицького монастиря. Головна ікона Миколаївського собору, яку перехувувала жителька с. Халимоново, збереглася і була передана настоятелю Воскресенського храму в Батурині отцю Іоанну (Пирогову) в кінці 70 - років. В 1999 році ікона була передана монастирю, що починав відроджуватись. З ініціативи настоятельники обители матінки Дорофеї проведена реставрація ікони, і «Святитель Миколай» зайняв почесне місце у відреставрованому Спасо - Преображенському храмі. Наразі монастир відроджується і розквітає.

Забітайте до музею!

Алла Домашенко
завідуюча відділом
«Будинок Генерального судді В.Кочубея» заповідника «Гетьманська столиця»

Серед пам'яток Батуриної землі чільне місце займає Будинок генерального судді В. Кочубея – унікальний зразок кам'яного зодчества, що увібрав у себе кращі традиції українського мистецтва і є свідком всіх етапів розвитку гетьманської столиці. Злети та падіння Батурина знайшли своє втілення в історії Будинку.

Важливою подією для нас стало завершення реставрації цього об'єкта, яка тривала з серпня 2003 р. до листопада 2005 р. Надзвичайно складним і відповідальним завданням, що стояло перед науковцями заповідника – це створення експозиції в Будинку генерального судді В. Кочубея. Науковцями заповідника були розроблені концепція та тематико-експозиційний план, дирекцією заповідника проведено всю необхідну роботу щодо організації створення експозиції.

Дизайн - центру „Сова”, що в м. Києві, за спонсорську допомогу у виготовленні експозиційних матеріалів.

Історія Будинку Генерального судді В.Кочубея висвітлена в чотирьох залах та двох підвальних приміщеннях. Експозицію відкриває зал, що характе-

монети, посуд розміщені в сучасних вітринах. Особливо глибоко розкривається історія родини Кочубеїв завдяки родовому дереву Кочубеїв, яке склали науковці заповідника, родинним портретам. Окрема вітрина присвячена автору славнозвісного козацького Літопису - С.Величку.

Інтер'єри залу №2, 2007 р.

Камера слідства з восковою фігурою писаря, 2007р

її проект розробив народний художник України Анатолій Гайдамака, добре знаний як талановитий автор багатьох музеїв.

Під час підготовки нової експозиції в Будинку генерального судді В. Кочубея колектив заповідника співпрацював з цілою низкою музейних закладів та організацій України. Ми сердечно дякуємо колегам з Чернігівського обласного художнього музею, Чернігівського історичного музею ім. В. Тарновського за надані експонати на тимчасову виставку. Щира подяка сім'ї Поночевним - Сергію та Надії - з

ризує епоху Гетьманщини – привертаять до себе увагу ікона початку XVIII ст. „Ісус Христос Вседержитель”, портрети гетьманів, мапи України та Європи, гармата XVIIIст. Тема історії будівництва і перебудов розкрита оригінальними предметами з будинку: прикраси від люстри, замки та ключі з будинку, чудові зразки кахлів, яким була обкладена піч в будинку (виявлені в ході реставрації 2005 р.), і які свідчать про високий смак господаря в оздобленні своїх покоїв. Предмети козацької доби – пояс представника козацької старшини, срібні натільні хрести, люльки,

В другій залі реконструйована піч та оформлений куточок робочого кабінету створюють атмосферу жилого будинку. Кохання Мотрі та Мазепи, донос Кочубея, доля його родини - цій темі присвячена окрема зала, центральне місце в якому займають листи гетьмана І.Мазепи до Мотрони. Окрасою кімнати є ікона „Богоматір” подарована в 1704 р. гетьманом Іваном Мазепою церкві м. Жовква.

Великим акцентом в експозиції є погляд нащадків на ті хвилюючі події - гравюри Василя Лопати, Сергія Якутовича, Федора Константинова, скульптури Андрія Гончара та Віктора Авули, поетичні, прозові та документальні твори українських та іноземних класиків всебічно трактують ці події.

В підвальних приміщеннях Будинку розкривається така складова роботи Генерального суду як слідство та ув'язнення завдяки відтвореному інтер'єру в'язниці, двом восковим фігурам – писаря та в'язня, які майстерно виконані співробітниками Музею воскових фігур м. Києва, малюнками, на яких зображено покарання. Представлена в музеї колекція старанно, по-крихтах, великими зусиллями зібрана колективом „Гетьманської столиці”.

Почалася весна і екскурсійний сезон, якого ми чекали з нетерпінням і до якого старанно підготувались - науковцями розроблена пізнавальна та цікава екскурсія по новому музею.

Запрошуємо всіх поціновувачів історії відвідати унікальну пам'ятку, що, без перебільшення, є перлиною „Гетьманської столиці”, та послухати захоплюючі розповіді про минуле.

Батурина археологічний

Володимир Коваленко

завідувач кафедри історії та археології України ЧДПУ імені Т.Г. Шевченка

Юрій Ситий

завідувач відділу археології заповідника «Гетьманська столиця»

(Закінчення, початок у №1, №2)

Розкопи №№ 6–7 закладені в північній та північно-західній частинах Замку (на захід від палацу), в районі розташування Воскресенської церкви та її цвинтаря. Тут у 1995–1997 рр. в шурфах та розкопах було виявлено 5 поховань, більшість яких несли сліди насильницької смерті. В одному з них, що належав літній жінці з розтрощеним черепом, виявлено іконку лаврської роботи кінця XVII ст., що обгоріла в пожежі. В сезоні 2001 р. на цій ділянці в розкопі № 6 на площі 40 м² відкрито ще 12 поховань. Переважна більшість могильних ям довгою віссю відхилені від осі схід–захід (до 300), що слід пояснити орієнтацією Замкової церкви, паралельно стінам якої були розташовані поховання. У вічі впадає досить великий відсоток дитячих поховань. Могила одного з підлітків була невдовзі пограбована мародерами: роздягнене тіло небіжчика викинули з труни, а з останньої обдірали покривало з дорогої тканини, прибите понад 60 декоративними бронзовими цвяхами. Круглий отвір від кулі в потилиці черепа підлітка красномовно вказує на причину його смерті. Поряд була похована дівчинка років 5–7, лоб якої прикрашав вінець з тонкої срібної смужки, нашитої на червону стрічку.

Ще 8 аналогічних поховань (і з них 5 – також дитячі) були відкриті того ж року на розкопі № 4, біля фундаментів гетьманського палацу. При цьому деякі з них здійснені безпосередньо біля стін палацу, за 1–2 м від них, що було б неможливим за умови функціонування останнього. Звертає на себе увагу порушене перекопами поховання жінки 20–30 років (розкоп 1997 р.). На лобній кістці її черепу зафіксований слід косоного рублячого удару, нанесеного палашем чи шаблею, який розтяв череп навпіл і зніс його верхню частину. Більшість цих поховань слід пов'язувати з трагедією 1708 р.

Розкоп № 7 (2002 р.) мав за мету пошук решток замкової церкви. Нині ця площа зайнята приватнимигородами, що ускладнило проведення робіт. І все ж вдалося виявити рештки фундаментного рівчачка від однієї зі стін храму. Крім того, фрагментарно досліджено рештки двох жител XII–XIII ст. та двох господарських споруд XVII ст.

З півдня та заходу до "Литовського замку" широким півколом прилягало власне місто ("Фортеця" або, за описом 1654 р., "посад"), розмірами 600 x 440 м. В південно-західній частині "Фортеці", між подвір'ям Воскресенської церкви та селищного Будинку культури, у 2001–2002 рр. розбитий розкоп площею 108 кв.м. У передматериковому шарі на досліджуваній ділянці зібрана кераміка юхнівської культури та давньоруська XII–XIII ст. В шарах середини XVII ст. досліджене поховання дорослої людини, здійснене у відповідності до норм поховальної обрядовості, що свідчить про розташування поблизу

однієї з церков, відомих за описами Батурина. У другій половині XVII ст. цей район вже був забудований стандартними міськими садибами. Наприкінці XVII – на початку XVIII ст. відбувається докорінне перепланування вказаної території (досліджено засипаний культурним шаром та глиною підквіт від розібраного житла та рештки господарських споруд). Нове шести камерне житло прямокутної форми (9,0 x 8,5 м по нижньому вінцю) споруджується на місці попереднього (з деяким зміщенням за межі засипаного підквіту), і було зорієнтоване стінами паралельно до рову Замку та до вулиці, що відходила від нього. Вхід до житла знаходився у південно-західній стіні і вів у

коридор (2,5 x 2,5 м), до якого з південного заходу прилягали холодні сіни (6,0 x 2,5 м). Північно-східна частина зрубу (8,5 x 6,5 м) поділялась на 4 приміщення (2,5 x 3,5 м; 2,5 x 3,0 м; 6,0 x 3,5 м; 6,0 x 3,0 м). В центральному (найбільшому) з них виявлені рештки великої (2,0 x 1,8 м) кахляної печі. Піч була оздоблена полив'яними (як поліхромними, так і однокольоровими) кахлями понад 30 типів (у т.ч. сюжетними – із зображенням козака, двоголового орла тощо) та прикрашена різноманітними орнаментальними керамічними деталями. Аналогічні кахлі широко репрезентовані в руїнах палаців Івана Мазепи на Литовському Замку та на Гончарівці, що дозволяє впевнено датувати їх виробництво рубежем XVII – XVIII ст. Житло, що належало одному із заможних мешканців міста, було покинуте після погрому 1708 р., а потім рештки його (включаючи кахлі та цеглу з печі) розтягнуті мешканцями навколишніх сіл.

2002 року проведено нові дослідження на території замської резиденції Івана Мазепи в ур. Гончарівка, за 2 км південніше від центру Батурина (вище за течією р. Сейм), що займала мис високої (до 10 м) лівобережної тераси р. Сейм. За 100 м на південній захід від кінцівки мису проведені розвідкові дослідження западини, яку місцеві жителі пов'язують із залишками церкви, що існувала на садибі Івана Мазепи. Роботи не виявили тут будь-яких решток фундаментів; у заповненні западини в переадактованому стані зібрані уламки цегли та кахлів XVII – XVIII ст., що дозволяє поставити під сумнів вказане припущення.

На території Фортеці (посаду середньовічного міста, розмірами 600 x 440 м), що широким півколом прилягала з півдня та заходу до "Литовського замку", в ході розкопок досліджено рештки т.зв. „хліб-

них магазинів" кінця XVII – початку XVIII ст., зруйнованих восени 1708 р., що були великими наземними спорудами, в підлозі яких, у шарі твердої материкової глини були відриті великі (обсягом 2–3 м³) зернові ями, що розташовувались паралельними рядами. За два сезони відкрито 19 таких ям, внутрішня поверхня яких обкладалась берестою, що входили, судячи за стратиграфією, до складу двох суміжних споруд. У верхньому шарі розкопів досліджено 72 розташованих у кільця ярусів поховання початку XIX – початку XX ст. з цвинтаря Воскресенської церкви.

Окрім того, проведено охоронні археологічні дослідження по трасі водогону від водонапірної башти, розташованої поблизу Покровської церкви, до Воскресенської церкви, що фактично прорізав всю територію Фортеці (загальна довжина – понад 1 км). В траншеї виявлено котловани кількох десятків жител та господарських споруд XVII – XIX ст., шари руйнації мурованого Миколаївського собору початку XVIII ст., рів Фортеці (23 м завширшки), міські колодязі XVII ст., спалену корчму XVII ст. (в заповненні зібрано близько сотні цілих та розбитих керамічних чарок, чисельні уламки скляних пляшок та іншого посуду, велика кількість кісток тварин та риби), кілька поховань без слідів домовин, у т.ч. – в заповненні згорілих жител.

Окремий розкоп площею 100 м² був розбитий поблизу будинку Недільної школи Покровської церкви, зруйнованої у 30-і роки XX ст., пристосованої нині під церкву Київського Патріархату, де планувалось спорудити за підтримки "Нашої України" нову Покровську церкву. Тут зафіксовано фундаменти дерев'яної будівлі XIX ст. та кілька синхронних ям господарського призначення. Знахідки репрезентовані уламками посудин та будівельних матеріалів кінця XVIII – XX ст.

Розпочаті охоронні дослідження в ур. Кочубеївщина, що пов'язано з початком реставраційних робіт на будинку В.Кочубея. Тут закладено 2 розкопи (50 м² та 28 м²) на північ та на південний захід від будинку. У першому з них зафіксовано сліди чисельних ремонтів та перебудов будинку, у другому – рештки фундаментів з цегляного бою на цем'янової заливці від наземної споруди XIX ст. Біля кутів будинку зондажами відкрито цегляні контрфорси XVII ст. (Рис. 4), що раніше не були відомі, а також залишки кладок від прибудов XVIII – XIX ст.

В ході охоронних робіт поблизу Палацу К.Розумовського в розкопі (на місці спорудження КАТП) та в шурфах виявлено культурний шар 0,2–0,4 м завтовшки, що утримував матеріали кийвської та роменської культури, X – XIII ст. та XVII – XVIII ст.

В ур. Гончарівка проведено нові дослідження на території замської резиденції Івана Мазепи, за 2 км південніше від центру Батурина (вище за течією р. Сейм), що займала мис високої (до 10 м) лівобережної тераси р. Сейм. Тут в ході пошукових робіт у котловані палацу І.Мазепи у фундаментних ровах виявлено нові ділянки цегляної кладки початку XVIII ст., невідомі раніше.

Таким чином, нові дослідження однієї з історичних столиць України дозволили суттєво змінити уявлення про її соціально-історичну топографію та основні етапи розвитку.

Відбудуємо гетьманський Батурич

Тетяна Кербут

інженер відділу охорони пам'яток заповідника „Гетьманська столиця“

Батурич має багату історико – культурну спадщину – тут розміщені унікальні пам'ятки археології, архітектури, природи, меморіальні пам'ятники та пам'ятні знаки. Важливу роль в їх охороні відіграють заходи держави з виявлення, фіксації та взяття на державний облік пам'яток історії та культури – постановою Кабінету Міністрів № 1330 затверджена Комплексна програма паспортизації об'єктів культурної спадщини на 2003 – 2010 роки, які перебувають під охороною держави, але не мають відповідної охоронної документації. На це спрямована діяльність Батуричського заповідника „Гетьманська столиця“.

Інвентаризація має велике значення для визначення категорії об'єктів культурної спадщини, їх збереження та занесення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України. Важливість паспортизації полягає в тому, що

паспорт несе всебічну, докладну й достовірну інформацію про об'єкт.

Паспорти і облікові картки об'єктів заповідника виконали співробітники відділу охорони архітектурно – технічного нагляду за утриманням та реставрацією пам'яток архітектури заповідника „Гетьманська столиця“ Терех М.І. та Кербут Т.В. 15.03.2007 р. документи були подані на рецензування до Науково-дослідного інституту пам'яток охоронних досліджень. Рецензентом облікової документації виступив Ленченко Володимир Олександрович, знаний в Україні та за її межами історик архітектури. Він зазначив, що документація підготовлена на високому рівні.

Вчена рада Науково-дослідного інституту пам'яток охоронних досліджень, яка відбувалася 28 березня 2007 р., розглянула облікові картки та паспорти наступних об'єктів культурної спадщини „Гетьманської столиці“, які перебувають або беруться під охорону держави:

1. Палац К. Г. Розумовського, 1799 - 1803 рр.
2. Воскресенська церква-усипальниці К. Г. Розумовського, 1803 р.
3. Будинок Генерального суду (будинок В. Кочубея), кінець XVII ст.
4. Батуричський Микола - Крупицький монастир, XVII - XIX ст.

5. Дзвіниця монастиря, поч. XIX ст.
6. Спасо-Преображенська тепла церква монастиря, XIX ст.

7. Келії з трапезною монастиря, XIX ст.

8. Палацово-парковий ансамбль К.Г. Розумовського, 1799 - 1803 рр. (з флігелями).

9. Комплекс Воскресенської церкви-усипальниці К. Г. Розумовського з церковно - парафіяльною школою.

10. Воскресенська церковно - парафіяльна школа, 1897 - 1904 рр.

11. Покровська церковно - парафіяльна школа, 1899 - 1903 рр.

12. Пошта, початок XIX ст.

13. Торгові ряди, початок XIX ст.

14. Готель, середина XIX ст.

15. Училище ім. М. Ф. Затворницького, 1904 - 1907 рр.

16. Пам'ятник жертвам Батуричської трагедії 1708 р., 2004 р.

На Вченій раді було відзначено, що охоронна документація, підготовлена заповідником „Гетьманська столиця“, безперечно є одною із найкращих, які були подані на розгляд Вченої ради заповідниками, починаючи з 2003 року. Директор інституту Сердюк Олена Михайлівна зауважила, що рівень підготовки документації – це рівень Національного закладу. Паспорти та облікові картки були одностайно схвалені та затверджені.

Козацькі гармати

Наталія Олєфіренко

науковий співробітник заповідника „Гетьманська столиця“

Історію вогнепальної зброї відкривають гармати, оскільки ручна вогнепальна зброя з'явилася значно пізніше.

Передумовою виготовлення і використання цієї зброї було винайдення вибухової речовини (пороху), яке традиційно приписують китайцям. Перші гармати практично не використовували в польових битвах, а лише при облозі та при обороні фортець. Це пояснюється їх великою вагою, малою скорострільністю, низькою влучністю. Такі гармати стріляли кам'яними ядрами, інколи обкованими залізними обручами. Та гарматна справа швидко розвивається, перехід до технології лиття дає змогу уніфікувати виробництво цієї зброї. Новий етап в історії артилерії відкрила поява гарматного станка на колесах – лафета. З'явилася польова артилерія, а фортечні гармати теж поступово ставились на колеса.

У козаків перші гармати з'явилися ще задовго до Національно – визвольної війни 1648-1654рр. і походили вони зі здобичі, захопленої у турецьких фортець та польських прикордонних замках. Запорожці дуже шанобливо ставилися до своєї "гармати". На початковому етапі існування Запорізької Січі ця зброя вважалась клейнодом, її зберігали у військовій скарбниці, що містилась на одно-

му з дніпрових островів.

Значно зросла кількість гармат у козацькому війську за Хмельниччини. Головним місцем постю артилерії був Переяслав, а управляв нею генеральний обозний з штатом служників. Існував також відділ козаків для оборони артилерії (до 200 чоловік).

З 1672р. генеральна військова артилерія мала штаб і базу в Батуричі. Але чи були серед батуричського арсеналу гармати власного виробництва? Письмових згадок про те ми не маємо, натомість маємо самі гармати, вилиті на замовлення гетьмана І.Мазепи. Нині одна з них, датована 1698р., зберігається у

Уламок гармати XVII ст., із фондів колекції заповідника

Санкт-Петербурзькому музеї історії артилерії, інженерних військ і військ зв'язку, і є свідченням того, що виробництво гармат у козаків почалося наприкінці XVIIст.

Згадана гармата (трипудова мортіра), вилита у Глухові Карлом Йосиповичем Балашевичем, має довжину 97см.,

вагу 865,7кг., діаметр каналу ствола 330мм. На дульній частині, прикрашеній литим рослинним орнаментом, напис: "В царстві пресветлейшого и великодержавнейшого государя царя и великого князя Петра Алексеевича всея Великия и Малыя и Белья России Самодержца; старанием же и коштом ясновельможного Его Милости пана Иоанна Мазепы гетмана войска Запорожскаго". На середній частині гармати розміщені цапфи – циліндричні виступи, призначені для з'єднання її з лафетом.

Іван Мазепа отримав знання за кордоном, був фахівцем з артилерійської справи і надавав їй особливого значення. Він особисто підбирав військові кадри, наприклад, запросив на службу саксонського інженера Фрідріха фон Кенігсека. Видатними українськими людовісарами (диварями) були майстри Велашевичі – Йосип Тимофійович і його син Карпо. За часів гетьмана Мазепи у Батуричі знаходились великі шопи (сараї) для зберігання гармат, які привозилися сюди з усієї Гетьманщини, та пороху. До речі, єдиною металювою речовиною із початку застосування вогнепальної зброї і до XIX ст. був димний порох, що складався із селітри, сірки та товченого вугілля, випаленого з деревини.

Як відомо, у 1708р. з Батурича Меншиков вивіз близько 70 гармат: „артилерію, скільки могли взяти, везем с собою, а протчую тяшкую, а именно несколько самих больших пушек, разорвали". Їх частини, розкидані по місту, знаходили ще у XX ст.

(Продовження, на ст. 7 №3)

Батуринський фотолітописець

Олександр Семенюк
молодший науковий співробітник заповідника „Гетьманська столиця”

В історії нашого селища завжди були такі люди, які залишили по собі добру згадку і слід в пам'яті і душах односельців. До таких осіб належав і відомий аматор фотографічної справи Микола Федорович Бокань.

Походив він із селянської родини, котра внаслідок реформи 1861 р. стала вільною і здобула своєю працею певний статок. Гадають, захоплення Миколи фотосправою сягає того часу, коли він з волі батьків служив у відомого власника фотоательє в м. Конотопі Х.Серебрянника. Звідти і походять його знання і навички в цій царині. Згодом, виписавши по каталогу фотоапарат відомої фірми „Кодак” та все необхідне для фотодруку, юнак став робити перші спроби фотозйомки. Захоплення фотографією переросло у нього у справу всього його життя і пізніше стало основним джерелом утримання сім'ї.

Проживав Микола Федорович з дружиною Василиною та п'ятьма дітьми в будинку, що стояв на розі сучасних вулиць ім М.Грушевського та Д.Многогірного. В Батурині завдяки своїм поглядам і вчинкам зажив слави оригінала, бо захоплювався літературою, театральним мистецтвом, батуринською старовиною, сповідував погляди українофіла. Був послідовником вчення російського письменника Л. Толстого. Навіть одного із своїх дітей він назвав на його честь.

Спочатку Бокань виконував фотографування на замовлення і лиш згодом став фотографувати те, що його найбільше захоплювало, вражало і цікавило. Жодна із більш - менш знакових подій в житті сучасного йому Батурина не оминула його уваги і стала предметом фотофіксації майстра. Фотографував він багато: краєвидів Батурина, його історичні пам'ятки, жителів Батурина і околиць, військових та їх заняття, дачників, що приїздили до Батурина на літній відпочинок тощо.

Можна упевнено стверджувати, що переважна більшість фотографій пам'яток Батурина кінця XIX - початку XX ст - роботи М.Боканя. Саме завдяки йому ми тепер маємо уявлення, яким був наш Батурин на зламі століть.

Подальше життя фотомайстра в радянський час було нелегким. Його постійно турбували податкові органи, вимагаючи звітні документи про виконані роботи і своєчасну сплату податків. Діти Боканя - Микола, Володимир, Лев, Костянтин і Галя - змушені були наймитувати, щоб допомогти сім'ї. Сім'я ледь-ледь зводила кінці з кінцями.

Щодо подальших перипетій у долі Миколи Федоровича, то сліди їх губляться у нетрях грізного НКВС. Однак є свідчення одного із жителів селища, згідно яких Бокань повернувся в Батурин до родини під час німецької окупації і трагічно загинув під час спроби фотозйомки маршу мадярських частин по селищу в 1942 році.

До фондової колекції заповідника наші співробітники по крупинках збирали немало фото цього майстра. Та на великий жаль, до нашого часу повного зібрання фотографій М.Ф.Боканя немає. Можливо, при подальшому пошуку їх, фототека заповідника поповниться раніше невідомими фотографіями М.Боканя,

З права на ліво: Микола Бокань, Дмитро Новохацький, Олена Русакова, стоїть - служниця, дружина Миколи Боканя - Василина, фото 1910 р.

В 30-х роках сім'ю Боканя було розкурено, формальною причиною став нібито факт невивлати податків Миколаю Федоровичем. Радянська влада відібрала у нього хату, він змушений був разом з сім'єю перебратися у збудовану ними напівземляну будівлю (т.зв. „времянку”). В кінці 30-х років Боканя було заарештовано і по хибному звинуваченню відправлено до в'язниці.

який закохано розповідав про минуле сивочолого Батурина і його жителів. Звертаємось до небаїдухих до історії рідного селища батуринців з уклінним проханням допомогти у цій необхідній і важливій справі - якщо Ви маєте дома подібні фото, просимо Вас передати їх до заповідника, адже фотографія це важливий історичний документ, який допоможе у вивченні минулого Батурина.

Одна із робіт М.Ф. Боканя, центральна вулиця Батурина, фото 1909 р.

Запрошуємо до співпраці з надією на успіх !

Щира подяка патріоту Батурина

Широкий резонанс, який викликала наша газета, наразі продовжується щирими листами і навіть пожертвами вдячних читачів. Приємною несподіванкою стало для нас послання нашого прихильника, 85-річного (!) пенсіонера з м.Черкас Миколи Тимофійовича Ганича. 14.03.07 р. він переказав 100 грн для газети: "Від своїх "щедрот" - на дрібні витрати..." - дописав у повідомленні пенсіонер.

Дякуємо Вам, шановний пане Миколо, здоров'я і довголіття бажає Вам наш колектив!

**Ірина
Матушак**

науковий співробіт-
ник
заповідника «Геть-
манська столиця»

Легенди Батурина

Підземні ходи

Тема підземних ходів є однією з найзахоплюючих і малодосліджених в історії нашого селища. В своїх працях до неї звертались відомі дослідники історії: М.Костомаров, академік Гільденштедт, що жив у Батурині восени 1774 року, І. Іноземцев, який добре знав Батурин і його минуле, сюди, спеціально для дослідження батуринського підземелля, приїздив генерал Бранденбург з археологами та дослідник М. Ісаєнко.

Поляки, які збудували Батуринську фортецю в 1625 році, попередньо заклали систему підземних комунікацій – для зберігання продовольчих та військових припасів, стратегічних входів та виходів із фортеці. З часу проголошення Батурина гетьманською столицею підземні ходи активно використовувалися. Саме скориставшись підземним ходом російські війська змогли взяти Батурин в листопаді 1708 року.

В минулому майже щороку (переважно весною) в Батурині траплялися провали землі. В нинішній час це трапляється рідко, але всі ми добре пам'ятаємо провал напроти приміщення колгоспної контори у квітні 2000 року. Провали зустрічались частіше всього на території Батуринської фортеці. На Воскресенській площі, перед церквою, в кінці XIX ст. на початку XX ст. 3-4 рази на рік проходили ярмарки, де збиралось багато народу. Вважали, що це і було головною причиною цих провалів.

Михайло Ісаєнко в „Чернігівських губернських відомостях“ у 1860 році розповідає про легенди та забобони батурян того часу. Одна із легенд говорить, що під Батурином знаходяться підземні ходи і батьки своїм дітям як велику таємницю розповідають, що рано чи пізно Батурин повинен провалитись під землю. І за приклад наводиться провал біля Воскресенської церкви.

Близько 1896 року на території фортеці, поблизу Цитаделі, де колись розмі-

щувався гетьманський палац, провалилась велика площа землі. Цей провал дослідили під керівництвом генерала Брандербурга та встановили, що причиною провалу були підземні ходи. Три підземні ходи сходились в одному місці – саме там і стався провал. Провалля було досить глибоким. Кожен з ходів мав вигляд гірки і був викладений такою міцною цеглою, що навіть ломом її важко було розбити. Куди вели ці ходи невідомо, але вважали, що до заміської резиденції Мазепи (там також неодноразово траплялись провали).

Про цей же вхід у підземелля згадує і академік Гільденштедт в описах маєтків графа Розумовського: „С тех пор как по повелению Петра, крепость была разрушена в 1708 г. она до сих пор остается в запустении. Посредине ея – кирпичная церковь, также пришедшая в ветхость и развалившаяся. В этой-же крепости находится вход в подземные ходы, имеющие 1 саж. ширины, более 1 саж. высоты и 15 длины; в конце продольных ходов есть боковые такой-же длины. Ходы эти, называемые местными жителями "лѣхами", выкопаны в глинистой почве и не обложены камнем; в былые беспокойные времена они служили для хранения городского имущества“.

Ще одну легенду, де згадується про підземні ходи, розповідає нам Віктор Бондаренко, який в кінці 60-х років XX ст. займався дослідженням історії Батурина в наукових архівах різних відомств м. Москви. Легенда оповідає, що у гетьмана Івана Мазепи була бабця-чарівниця, яка радила гетьману в тяжкий для нього час – при необхідності втечі, перекувати свого коня, щоб сліди від обернених назад підков задержали територію навколо Будинку і підтвердили існування значних пустот, які найбільш вірогідно є підземними ходами гетьманських часів та зберігають великі таємниці.

Сміливці, які цікавились куди все ж таки ведуть підземні ходи, більше ніж півкілометра не проходили, оскільки йти туди було небезпечно. Нестача повітря і обвали ставали їм на заваді.

В 2005 році, коли розпочалась реконструкція Будинку культури, спеціалісти Київського інженерно-будівельного інституту під керівництвом професора О.Лебеди дослідили територію навколо Будинку і підтвердили існування значних пустот, які найбільш вірогідно є підземними ходами гетьманських часів та зберігають великі таємниці.

Шановні батуринці! Якщо Ви знаєте подібні випадки або легенди, ми будемо щиро вдячні, якщо Ви розповісте про них співробітникам заповідника або на сторінках нашої газети.

(Продовження, початок на ст. 5 №3)

Один з уламків великої гармати було знайдено у травні 1988р. на території колишньої садиби гетьмана І.Мазепи (Гончарівка) і передано в приватний музей краєзнавця О.Кодакова. По смерті краєзнавця в 1993р. придбав фрагмент гармати до своєї фондової колекції заповідник "Гетьманська столиця" - це осколок дула гармати із залишками рельєфного орнаменту, неправильної форми, довжиною 51 і шириною 23,5 см. За висновками співробітника Інституту археографії та джерелознавства Олега Мальченка це була довгоствольна дальньої дії гармата виготовлена за технікою лиття. За розмірами уламку гармати науковець вирахував її калібр: 256мм. Такий калібр відповідає трипудовому чавун-

ному ядру. Як і багато ядер різного калібру, цей уламок буде експонуватись в музеї археології Батурина.

Під час Полтавської битви російська армія, завдячуючи Батуринському арсеналу, мала близько 100 гармат, а шведська – 32, з яких пороху вистачило на 4.Новий гетьман І.Скоропадський просив царя Петра I повернути батуринські гармати на озброєння козацького війська та отримав відмову.

Відновити козацьку артилерію було дозволено наказом гетьманові Д.Апостолу (1727-1734). В Україні знову почали відливати гармати. Особливо поживалася ця робота за часів останнього гетьмана К.Розумовського: гармати відливали в Глухові та Ізюмі, почав роботу Шосткинський пороховий завод.

Після ліквідації гетьманства (1764р.) Розумовський передав частину гармат на Запорізьку Січ, друга ж частина залишилась у розпорядженні російського уряду. Після зруйнування Запорізької Січі у 1775р. частина гармат була захоплена російськими військами, а решту козаки забрали з собою у вигнання. Великі гармати, які вони не могли вивезти, затопили у Дніпрових плавнях.

Із формуванням Чорноморського козацького війська у 1787р. ці гармати знову було приведено до ладу. Після переведення козацького війська на Кубань туди ж перевезли і гармати. Вони використовувались за призначенням до 1853р. і з цього часу зберігаються як пам'ятка Кубанського козацького війська у Краснодарі.

Саду - рости !

Мрія посадити сад виношувалась працівниками заповідника не один рік, бо, як відомо, поряд Кочубеївського будинку існував фруктовий сад. Восени минулого року була проведена значна робота по підготовці території для саду: вирівняна та звільнена від бур'янів площа, проведено аналіз ґрунту, підготовлено ями під саджанці.

12 квітня ми організували взаєповідницьку толоку по посадці омріяного саду. Всі працівники організації - від директора до прибиральниць вийшли до шляхетної праці. Працювали дружно і натхненно, тому до кінця робочого дня було посаджено 350 саджанців фруктових дерев, переважно яблунь.

Можливо наш приклад надихне і інші організації до проведення традиційних для українського народу толок щодо впорядкування належних їм територій. Закликаючи до поважного ставлення до проведеної роботи хочеться привести слова, які висічені на постаменті І. Скоропадському в Тростянецькому дендропарку: "Любезний прохожий, сад в котором ты гуляеш, посажен мной, он служил мне утешением в моей жизни. Если ты заметишь беспорядок, ведущий к уничтожению его, то скажи об этом хозяину, ты сделаешь доброе дело".

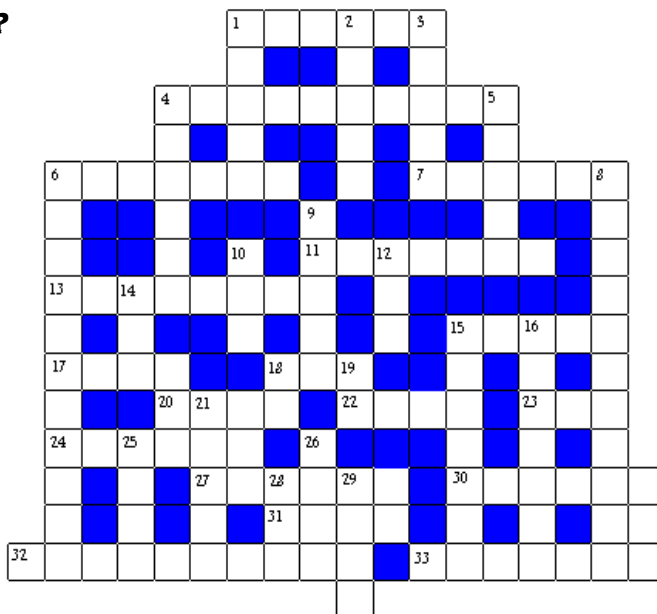

Закладання саду в парку «Кочубеївський», 12 квітня 2007 р.

Чи знаєте ви історію?

Зліва праворуч:

1. Відомий архітектор, який очолював "Експедицію з Батуринського та Глухівського будівництва" в період гетьманування К. Розумовського. 4. Генеральний суддя Лівобережної України, який своїм коштом в 1680 р. збудував храм Святого Миколая в Батуринському Микола-Крупницькому монастирі. 6. Продукція Батуринської суконної мануфактури 1756-1855 рр. 7. Назва артилерії за часів Гетьманщини. 11. Відомий літописець, що проживав в Батурині в XVII-XVIII ст. 13. Різновид штанів на пошиття яких йшло до 10 метрів тканини. 15. Адміністративно-територіальна одиниця в Україні при Російській імперії з 2-ї пол. XIV ст. до 1923 р. 17. Криволінійне перекриття отвору в стіні або просторі між двома опорами. 18. Засіяна, або оброблена під посів, велика ділянка землі. 20. Мідна монета Росії, введена в обмін в 1654 р., що дорівнювала двом копійкам. 22. Креслення, що зображує на площині невелику ділянку місцевості або споруди. 23. Назва організації - абрєвіатура, яка розміщувалась в Будинку Генерального суду (буд. Кочубея) перед початком В.В. війни. 24. Таємниця. 27. Символ найвищої влади в Україні в XVI - XVIII ст. 30. Виборна службова особа, що обіймала одну із адміністративно-військових посад на Україні у XVII-XVIII ст. 31. Жанр, вокальної музики. 32. Чернігівський панегірист, який описав гетьманський палац І. Мазепи в Батурині на Гончарівці. 33. Посудина для чорнила, з XVI ст., належить до козацьких клейнодів.

Згори до низу:

1. Ім'я нащадка гетьмана України К. Розумовського, який відвідав Батурин в 1909 р. на автомобілі. 2. Адміністративно-територіальна, судова і військова одиниця, в Україні у XVII-XVIII ст. 3. Сировина Батуринської суконної мануфактури Розумовського, 1756-1855 р.р. 4. Ім'я гетьмана України, який в 1729р. та 1731р. робив спроби повернути столицю до Батурина. 5. Особи, що возили з Криму сіль по Україні у XVI-XIX ст. 6. Посада Успенського, (брата відомого письменника Гліба Успенського) в Батуринському лісництві. 8. Мистецтво створення будівель. 9. Верхній чоловічий одяг в Україні XV - XVIII ст. 10. Оборонна земляна споруда Батуринської фортеці. 12. Назва гармати І. Мазепи 1705р., яка зберігається у московському Кремлі. 14. Безхребетна, членистонога тварина, яку, з червня 1753р., щоденно поставляли із Батурина до столу К. Розумовського. 15. Жіночий одяг. 16. Великомучениця, частина мощів якої зберігались в Батуринському Микола-Крупницькому монастирі, в період гетьманування І. Мазепи. 21. Загадка, у якій слова що розгадуються, зображено у вигляді комбінацій фігур, літер, знаків. 25. У грецькій міфології одна із дев'яти муз, покровителька історії. 26. На них сплять ув'язнені. 28. Розчин, яким покривають поверхню предмета з метою його збереження. 29. Особа, що очолювала магістрат в містах, які мали Магдебурзьке право.

Кросворд склав Микола Терех, завідуючий відділом охорони пам'яток БДКІЗ „Гетьманська столиця“

Відповіді в наступному номері.

Газета «Слово Гетьманської столиці»

Засновник - Батуринський державний історико-культурний заповідник "Гетьманська столиця"

Свідоцтво про реєстрацію

№ ЧГ 352-08, від 28.07.2006р.

Адреса редакції: 16512, смт. Батурин, Чернігівська обл., вул. Гетьманська, 74, тел. 8 04635 48-4-37

e-mail: zapovidnik@cg.ukrtel.net

www.baturin-capital.gov.ua

Обсяг - 1 друкований аркуш
Тираж - 1000 шт. Замовлення № 344
Бахмацька районна друкарня

Редакційна колегія

Кіяшко Любов Григорівна - редактор
Кривонос Наталія Федорівна - відповідальний секретар
Бондаренко Вячеслав Олександрович - верстка
Кербут Тетяна Володимирівна
Онопа Людмила Миколаївна

Розповсюджується безкоштовно

*Відповідальність за подані матеріали несуть автори статей

*Редакція газети "Слово Гетьманської столиці" запрошує до співробітництва науковців, краєзнавців, любителів історії